

УДК 351.741

В. О. Білецький,
начальник сектора здійснення слідчих (розшукових) дій оперативно-розшукового
відділу Східного регіонального управління Державної прикордонної служби України

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ ТА ВИД ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

V. A. Bieletskyi,
the Head of the Investigative (detective) Actions Sector, the Operational
and Investigative Activities Unit of the Eastern Regional Office of the State border guard service of Ukraine

OPERATIONAL ACTIVITIES AS A SCIENTIFIC CATEGORY AND ACTIVITY LAW ENFORCEMENT AGENCIES

У статті здійснено аналіз змісту та характеристик поняття "оперативно-розшукова діяльність" як наукової категорії та виду діяльності правоохоронних органів у нормативно-правовій та науковій літературі.

The article analyzes the content and features of the concept of "operational-search activity" as a scientific category and type of law enforcement in the legal and scientific literature.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, національна безпека, протидія злочинності, органи державної влади, правоохоронні органи.

Key words: operational-search activity, national security, the fight against crime, government agencies, law enforcement agencies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Оперативно-розшукова діяльність (далі — ОРД), безсумнівно, має правову природу, тобто це — нормативно-владний вплив держави на суспільні відносини з метою їх упорядкування. Такий вплив відбувається шляхом встановлення та закріплення правових норм щодо відносин, які виникають у межах оперативно-розшукової діяльності. Вітчизняне законодавство у цій сфері, незважаючи на складність суспільних відносин, які воно регулює, досить повно унормовує ОРД. Така ситуація пов'язана і з тим, що нормативно-правове забезпечення оперативно-розшукової діяльності ґрунтується на наукових теоретико-методологічних засадах.

СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ

Теоретичні засади досліджень ОРД складають праці вітчизняних вчених В.В. Копейчикова, Л.В. Бородича; Е.О. Дідоренка, І.П. Козаченка, Я.Ю. Кондратьєва, В.П. Пилипчука, В.Л. Регульського та ін. Вагомий вклад у теорію оперативно-розшукової діяльності внесли зарубіжні автори К.К. Горяїнов, В.С. Овчинський, А.Ю. Шумілов та ін. Проте, категоріальний апарат ОРД потребує вдосконалення на основі сучасних підходів та врахування особливостей демократичного розвитку держави.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є здійснення аналізу поняття "оперативно-розшукова діяльність" з точки зору наукової категорії та виду діяльності правоохоронних органів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Насамперед зазначимо, що ОРД як вид діяльності держави регламентується законодавством України, яке також визначає права і обов'язки суб'єктів, які здійснюють ОРД і контролюють цю діяльність. Так, визначення ОРД як специфічного виду державної діяльності спеціальних служб правоохоронних органів, направлено на протидію злочинності, забезпечення національної безпеки і державної таємниці міститься у Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" (далі — Закон), де зазначено, що ОРД — це система гласних і негласних, пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, що здійснюються визначеними в законі оперативними підрозділами, із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [1, ст. 2].

Для більш конкретного визначення поняття ОРД необхідно, на нашу думку, проаналізувати її ознаки, які подано у ст. 2 Закону. У першу чергу, Закон визначає систему гласних і негласних заходів.

Гласні заходи більш поширені як у самій оперативно-розшуковій діяльності, так і у практиці боротьби зі злочинністю для виявлення і фіксації фактичних даних про скоєні правопорушення, джерела доказів, розшуку осіб, які ухиляються від юридичної відповідальності, у тому числі — кримінальної. Кримінально-процесуальним законодавством та Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність" визначені підстави для проведення таких заходів. Так, частина 5 ст. 97 КПК України говорить, що "заява або повідомлення про злочин до порушення кримінальної справи можуть бути перевірені шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності". Водночас у ст. 103 КПК України вказується, що на органи дізнання покладається застосування необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб, які його вчинили.

Гласними заходами можуть бути: прийняття працівником оперативного підрозділу заяв про скоєння правопорушень та скарг і їх перевірка, участь у проведенні огляду місця події, отримання пояснень щодо конкретних фактів, протиправних діянь та осіб, які їх скоїли, вжиття необхідних заходів щодо припинення і попередження злочинів та адміністративних проступків. Специфіка роботи оперативних підрозділів правоохоронних органів пов'язана з гласним відвідуванням підприємств, організацій і установ, проведенням бесід, у ході яких отримуються пояснення, вивчаються документи, що характеризують фінансово-господарську та іншу діяльність, можуть відвідуватися житлові та інші приміщення за згодою їх власників з використанням технічних засобів, що не потребують спеціального дозволу.

Проте, проведення гласних оперативно-розшукових заходів може містити негласну мету. Наприклад, при прийнятті заяви про злочин, оперативний працівник, використовуючи різні тактичні прийоми, може одержати потрібну інформацію без згоди заявника. Оперативні працівники беруть участь у різних гласних перевірках, наприклад, ревізіях, інвентаризаціях, вивченні документів і предметів, і ця діяльність може носити зашифрований характер. Співробітник може виступати у ролі іншої службової особи, використовуючи документи прикриття.

Негласні оперативно-розшукові заходи — це особлива категорія діяльності, вони, як і гласні, можуть бути пошуковими, розвідувальними чи контррозвідувальними. Але на відміну від гласних, негласні заходи носять характер суворого таємності, конфіденційності та регулюються за допомогою спеціальних нормативно-правових актів. Як правило, негласні заходи здійснюються з метою попередження, виявлення і розкриття тяжких і особливо тяжких злочинів, що готуються або вчиняються як окремими громадянами, так і організованими злочинними групами. Негласні заходи проводяться у більшості випадків у межах оперативно-розшукових справ з метою документування злочинних дій, відшукування і вилучення предметів і документів, що можуть бути доказами у справі, виявлення очевидців злочину, потерпілих і прийняття заходів їх охорони та захисту. До заходів негласного характеру входить тільки здійснення конфіденційного співробітництва з

громадянами з метою боротьби зі злочинністю, проведення різного роду оперативно-технічних заходів, проникнення у злочинне середовище. Слід зазначити, що відповідно до Закону всі негласні заходи проводяться в інтересах кримінального судочинства та під наглядом і контролем судових органів та прокуратури [1, ст. 9—12].

Важливим завданням здійснення негласних оперативно-розшукових заходів є документування одержаних доказових даних. Більшість оперативно-розшукових матеріалів, одержаних негласним шляхом, має бути закріплена кримінально-процесуальними документами, що можливо лише при наявності відповідного рівня кваліфікації та практичного досвіду оперативника. Слід зазначити, що вказане завдання вирішується під час порушення кримінальної справи і проведення слідчих дій: затримання, обшуку, виїмки, огляду, вилучення предметів і документів. Крім того, для конспірації негласних оперативно-розшукових заходів можуть застосовуватися заходи, передбачені нормами адміністративного законодавства, що регулюють різні напрями діяльності державних і громадських організацій, зокрема, державтоінспекції, пожежної охорони, санітарної, прикордонної та інших служб.

Практика ОРД свідчить про необхідність поєднання гласних і негласних оперативно-розшукових заходів і застосування їх у комплексі.

Законодавством визначено види гласних і негласних оперативно-розшукових заходів. Так, стаття 2 Закону вказує, що гласні і негласні заходи можуть бути пошуковими, розвідувальними і контррозвідувальними і здійснюватись із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.

На думку колективу науковців, пошукові заходи — це дії оперативних працівників, спрямовані на встановлення ще невідомих правоохоронним органам подій злочину, винних осіб, злочинів, що готуються або вчинені невстановленими особами, а також з тим, що різновидом пошукових заходів є розшукові, які здійснюються з розшуку безвісти зниклих осіб, та тих, які ухиляються від слідства і суду, та інших категорій [5, с. 15].

Пошукові заходи, на нашу думку, можуть здійснюватися окремо від інших видів, а можуть використовувати увесь комплекс розвідувальних, а іноді і контррозвідувальних засобів. Тобто вони виступають як частина комплексу оперативно-розшукових заходів. Наприклад, розшук безвісти зниклих осіб, злочинців, підслідних, підсудних може включати і пошукові заходи на місцевості, у громадських місцях і проведення комплексу розвідувальних заходів як важливої складової оперативно-розшукової діяльності.

Суб'єкти, які можуть здійснювати розвідувальні заходи, встановлені чинним законодавством. Відповідно до суб'єктивного складу та завдань конкретних органів, формуються напрями розвідувальної роботи.

Основний зміст поняття "контррозвідувальні заходи" полягає у проведенні відповідними спецпідрозділами заходів з виявлення і попередження, припинення і розкриття будь-яких форм розвідувально-піддривної діяльності спеціальних служб та організацій іноземних

держав проти України, а також забезпечення безпеки дипломатичних представництв, консульських та інших державних установ, безпеки громадян України, які перебувають за кордоном.

Під контррозвідальними заходами слід розуміти також дії оперативних підрозділів для контррозвідального забезпечення оборонного комплексу відповідних формувань, енергетики, зв'язку, а також інших важливих державних об'єктів. Згідно з чинним законодавством, такі функції покладено на оперативні підрозділи Служби безпеки та прикордонних військ України [2, с. 143].

Одним із завдань служб по боротьбі з корупцією, внутрішньої безпеки, а також СБУ є проведення контррозвідальних оперативних заходів з метою виявлення осіб, які шкодять інтересам відповідного правоохоронного відомства, а значить, державі. У процесі проведення таких контррозвідальних заходів вирішується питання захисту співробітників від злочинних посягань з боку кримінальних структур, а також захисту службової і таємної інформації.

Важливими характеристиками ОРД є швидкість реагування і конфіденційність у роботі як невід'ємні ознаки оперативності. Термін ведення справ оперативного обліку, передбачених п. 4 ст. 9-1 Закону, встановлюється до 6 місяців і може бути продовжений по кримінальних справах — два місяці, а розгляд справ про адміністративні правопорушення — мінімальний.

Виходячи із завдань і функцій оперативних служб правоохоронних органів та різних правових відносин, які визначаються ст. 6 Закону, можна зазначити, що вся оперативна діяльність поділяється на два види: 1) діяльність, пов'язана з попередженням, розкриттям злочинів і розшуком злочинців та інших осіб; 2) адміністративно-контролююча діяльність.

Необхідно наголосити, що форми, сили і засоби ОРД використовуються тільки тоді, коли досягнення поставленої мети неможливе іншим законним шляхом. Це підкреслює винятковий, вимушений характер такої діяльності.

Питання застосування оперативних та оперативно-технічних засобів унормовується внутрівідомчими нормативними актами правоохоронних органів на підставі Закону. Так, ч. 1 статті 8 (пп. 9—11, 17—18) Закону містить положення про те, що оперативні підрозділи мають право: знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації; контролювати шляхом відбору за окремими ознаками телеграфно-поштової відправлення; здійснювати візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних та радіоприладів, інших технічних засобів; створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи; застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю.

Застосування технічних і оперативно-технічних засобів здійснюється у визначеному цією статтею порядку, який полягає у наступному: "негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, зняття

інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосування інших технічних засобів, одержання інформації проводяться за рішенням суду, прийнятим за поданням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника. Про отримання такого дозволу суду або про відмову в цьому, зазначені особи повідомляють прокурору протягом доби. Застосування цих заходів проводиться винятково з метою запобігти злочину чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо. За результатами здійснення зазначених оперативно-розшукових заходів складається протокол з відповідними додатками, який підлягає використанню як джерело доказів у кримінальному судочинстві". Крім того, в частині п'ятій зазначеної статті Закону додатково підкреслюється: "При виконанні завдань оперативно-розшукової діяльності, пов'язаних з припиненням правопорушень у сфері податкового законодавства, права, передбачені цією статтею, надаються виключно органам податкової міліції у межах їх компетенції".

Зі змісту положень статті 8 Закону випливає, що на законодавчому рівні регламентовано, за якими напрямами можуть використовуватися технічні та оперативно-технічні засоби, з якою метою, в якому порядку і як можуть бути використані дані, одержані за їх допомогою.

Таким чином, пропонуємо розуміти поняття "ОРД як вид діяльності держави" — це різновид соціально-корисної людської діяльності та регламентованої нормативними актами державно-владної діяльності компетентних державних органів, спрямований на виконання визначених законодавством завдань і функцій.

Оперативно-розшукова діяльність як наука, відповідно до класифікації юридичних наук, розробленої теорією держави і права, відноситься до спеціальних прикладних юридичних наук [6, с. 13].

Відповідно до тлумачного словника, термін "оперативно-розшукова діяльність" означає, що розшук здійснюється практично, швидко, завчасно може змінити хід справи, реалізувати відповідні матеріали [3, с. 465].

Слід зазначити, що поняття "оперативний" на практиці часто пов'язується не тільки зі швидкістю, гнучкістю, але й з таємністю роботи, тому підрозділи, які займаються ОРД, називають оперативними, а працівників — оперативниками.

У наукових та навчальних виданнях визначення ОРД розглядається у вузькому і широкому сенсі. У вузькому розумінні, ОРД — це вид соціально корисної юридичної державної діяльності уповноважених на те законодавством суб'єктів, що являє собою систему актів поведінки конспіративного і гласного застосування спеціальних сил, засобів і методів, а також здійснення оперативно-розшукових дій і прийняття оперативно значущих рішень, направлених на захист людини і суспільства від злочинних посягань за наявності об'єктивних труднощів, за неможливості досягнення цієї мети шляхом реалізації інших законних засобів. У ши-

рокому розумінні, у визначенні ОРД змінюється зміст одного з основних її суб'єктивних елементів — мети. Крім її вузької направленості (захист суб'єктів, що охоплюються законом, від злочинних посягань), метою такої діяльності виступає забезпечення безпеки людини, суспільства, держави [4, с. 48].

Таким чином, можна виділити дві групи ознак ОРД, що витікають із наукових підходів до визначення ОРД та ознак, передбачених законодавством.

Першу групу складають такі характеристики ОРД: мета діяльності — захист людини і суспільства; вид державної діяльності, оснований на законі; діяльність уповноважених законом суб'єктів; діяльність, яка здійснюється гласним і негласним шляхом; негласні засоби застосовуються у випадках неможливості використання інших гласних засобів.

До другої групи входять характеристики ОРД, закріплені у ст. 2 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність": система гласних і негласних заходів, які можуть бути пошукові, розвідувальні і контррозвідувальні; оперативно-розшукові заходи можуть здійснюватися тільки визначеними в Законі суб'єктами; оперативно-розшукові заходи застосовуються з допомогою оперативних та оперативно-технічних засобів.

Дві групи ознак ОРД в цілому співпадають за своїм змістом і доповнюють одна одну, що свідчить про те, що ОРД має правовий, науково-теоретичний і прикладний характер. Прикладне значення ОРД полягає в тому, що вона є ефективною формою боротьби зі злочинністю.

ОРД входить до переліків навчальних дисциплін у системі юридичної та військово-технічної освіти. Для підготовки фахівців оперативних підрозділів усіх правоохоронних органів важливими є всі три значення ОРД — правовий, науково-теоретичний і прикладний, але основним у навчальному процесі з них є перший — правовий, який передбачає професійну діяльність, направлену, в першу чергу, на боротьбу зі злочинністю, і який є складовою частиною всієї правоохоронної роботи низки органів державної влади, а саме — Міністерства внутрішніх справ, Служби безпеки України, Державної податкової служби, Державної прикордонної служби, Державного департаменту України з питань виконання покарань та інших, перерахованих у ст. 5 Закону.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи сказане, можна зробити наступні висновки.

1. Оперативно-розшукова діяльність у науковій літературі розглядається у трьох основних значеннях: 1) як специфічний вид державної діяльності спеціальних служб правоохоронних органів, направлених на протидію злочинності, забезпечення національної безпеки і державної таємниці; 2) як самостійна юридична наука, яка має свій предмет і метод дослідження, що спирається на досягнення інших наук; 3) як самостійна навчальна дисципліна у системі юридичної та військової освіти.

2. Оперативно-розшукова діяльність здійснюється відповідними органами винятково з метою боротьби зі злочинністю, розшуку осіб, які ухиляються від слідства та суду за вчинення злочинів, безвісно відсутніх осіб, виконання інших завдань, визначених законодавчими та іншими нормативними актами, які встановлюють порядок здійснення гласними і негласними засобами і методами оперативно-розшукових заходів.

Перспектива подальших досліджень полягає у необхідності здійснення системного аналізу проблем оперативно-розшукової діяльності у прикордонній сфері та розробці пропозицій щодо шляхів їх вирішення.

Література:

1. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 1992. — Ст. 303.

2. Про Службу безпеки України: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР). — № 27. — Ст. 382.

3. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. — Т. 2. — К.: "Аконіт", 2003. — 928 с.

4. Оперативно-розшуковий діяльність: Учебник / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинського, А.Ю. Шумилова. — М.: ИНФРА — М, 2002. — XXII, 794 с.

5. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: підручник / За заг. ред. генерал-полковника міліції Л.В. Бородича; авт. кол.: Е.О. Дідоренко, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.П. Пилипчук, В.Л. Регульський. — Луганськ: РВВ МВС, 1999. — Т. 1. — 390 с.

6. Теорія держави і права / За редакцією академіка АПрН України доктора юридичних наук, професора В.В. Копейчикова. — К.: Юрінком, 1997. — 320 с.

Стаття надійшла до редакції 30.06.2013 р.

ПЕРЕДПЛАТА

ВИДАННЯ МОЖНА ПЕРЕДПЛАТИТИ З БУДЬ-ЯКОГО МІСЯЦЯ!

— ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ (ТЕЛ. 458-10-73);

— ЧЕРЕЗ ДП "ПРЕСА"
(У КАТАЛОЗІ ВИДАНЬ УКРАЇНИ);

— ЧЕРЕЗ ПЕРЕДПЛАТНІ АГЕНТСТВА: "САММІТ", "ІДЕЯ", "БЛІЦ ІНФОРМ", "KSS", "МЕРКУРІЙ", "ПРЕСЦЕНТР", "ВСЕУКРАЇНСЬКА ПЕРЕДПЛАТНА АГЕНЦІЯ", "ФЛОРА", "ПЕРІОДИКА", "КОБЗАР", "ДІАДА", "ДОНБАС ДЕ-ЮРЕ", "ДІЛОВА ПРЕСА", "ФАКТОР"